

JORUBA ISTENEK KÖZÖTT OSHOGBÓBAN

ARADI Éva

Először a lagosi Goethe Intézet igazgatójától, Dr. Rupperttől hallottam Susan Wengerről, majd 1984 januárjában szintén ugyanennek az intézetnek a kiállítótermében láttam a munkáit, az úgynevezett oshogbói művészeti iskola bemutatkozása alkalmából. Ennek az iskolának – a Mbari klubnak – ő volt az egyik alapítója és a mai napig irányítója. Az iskola a joruba föld fiatal, tehetséges festőit, szobrászait, keramikusait, textilfestőit gyűjti egybe. Mbari művészeteknek szentelt házat jelent joruba nyelven. Mindmáig több alkotói generáció nőtt fel Susan Wenger irányítása mellett. A kör kiemelkedő képviselői kiállításokat rendeztek nemcsak Nigéria-szerte, de Európa számos nagyvárosában is. Az oshogbói festők és szobrászok harmonikusan egyesítik műveikben az afrikai – elsősorban a joruba, még közelebbről az ifei – hagyományos ábrázolásmódot a 20. század modern irányzataival, az avantgarddal, a szürrealizmussal.

Művészeti körük lagosi kiállítása is nagy sikert aratott, műveik hamarosan gazdára találtak. Susan Wenger batik eljárással készült közepes- és nagyméretű textiljei jelentősek. Az afrikai élet szinte minden szférájából vett figurái: emberek, állatok, illetőleg fantasztikus és mesebeli lények, manók, istenek, szörnyek és szellemek színes forgataga jelenik meg majd mindegyik kiállított textiljén. Mindemellett a kiállításon Theo Vincent, a lagosi egyetem angol tanszékének irodalom professzora azt állította, hogy ez a sokoldalú művésznő nagyméretű betonszobraiban és épületdekorációiban alkotta a legjelentősebbet.

A kiállítás után néhány héttel Ulli Beier, Susan Wenger volt férje, a jeles afrikanista, a modern nigériai irodalom elindítója és támogatója járt Lagosban, és tartott előadásorozatot Duro Ladipóról, a fiatalon elhunyt drámaíróról, aki az egykori NSZK-ban is járt társulatával, és ott jelentős sikert aratott, és akinek a művei, amelyeket az együttes rögtönzött formában adott elő, nagyrészt mindmáig nincsenek közreadva. Ulli Beier filmet vetített régi oshogbói otthonáról, az általa alapított színházról és a környező erdős ligetekről, ahol végre először megláthattam Susan Wenger lenyűgöző istenszobrait.

Nem sokkal Ulli Beier látogatása után megjelent Ausztriában Gerd Chesi német író életrajzi műve a szobrásznőről: *Susanne Wenger. Ein Leben mit den Göttern* (Susan Wenger, egy élet az istenekkel) címen a bécsi Perlinger kiadó gondozásában 1980-ban. A könyv sok színes illusztrációjából ízelítőt kaphat az olvasó abból a mesevilágból, amelyet

az osztrák szobrásznó választott hazájában, a nigériai Oshogóban teremtett.

Végül 1984 áprilisában, még az esős évszak beállta előtt utaztunk el Oshogóba. Ez a körülbelül kétszázötvenezer lakosú régi joruba város Délnyugat-Nigériában, Ile-Ifétől mintegy 70 km-re fekszik, az Osun folyó partján. Két oldalról trópusi erdők veszik körül, a város völgyben és dombokon terül el. Rendezetlen, hullámlemez-tetős házaival, összevissza zsúfolt utcáival tipikus dél-nigériai város képét nyújtja. A város viszonylag rendezettebb szélén található az osztrák származású szobrásznó háza. Fantasztikus, szinte mesebeli hangulatú épület ez, Susan Wenger legközelebbi munkatársa, Adébisi Akándzsi által készített kerítéssel, amelyet betonból öntött ki és mintázata különböző joruba népzenezeseket ábrázol. Kétemeletes házának földszintjén fogadószoba és egy másik, nagyobb helyiség található, utóbbi amolyan szentély-féle Osun istennő tiszteletére. Házához népes rokonság, baráti kör tartozik, sok gyerekkel és fiatallal.

Susan Wenger 1914-ben, az ausztriai Grazban született, szülővárosában tanult szobrászatot, majd a bécsi Művészeti Akadémián festészetet. Bécs után Genfben és Párizsban élt, festményeit kiállításokon mutatta be. Majd 1950-ben került Ulli Beierrel Nigériába, mivel Ulli Beier az ibadáni egyetemen kapott katedrát. Ibadán után egy kisebb joruba városban, Edében lakott, ahol fordulat következett be a festőnő életében. Találkozott Obatálá joruba isten főpapjával, Adzsagemóval, aki megismertette vele a tradicionális joruba vallást, és ráirányította figyelmét a már-már pusztulófélben lévő szentélyekre, az elhanyagolt szakrális művészetekre. Susan Wengert Oshogóba hívták, hogy irányítsa a kallódó szent ligetek rendbehozatalát, megmentését.¹ Ekkor a szobrásznó már elvált Ulli Beiertől. A nigériai államtól bérbe kapta, és saját elképzelése szerint alakította át jelenlegi házát. Később együtt élt Láyi Olosunnal, a joruba kultúrán nevelkedett rituális zenésszel, akit ő vallási testvérének nevez, s aki szintén Osun főpapja volt. Láyi Olosun néhány éve meghalt. Ma a férfi előző házasságából származó gyerekei is ebben a házban laknak. Susan Wengernek nincsenek saját gyerekei, de a házában élő, öttől húsz évesig terjedő korú gyerekek és fiatalok szinte körülrajongják a művésznőt.

Megérkezésünkkor Susan Wenger nem ért rá, mivel minden szombat délelőtt órákig tartó szertartást végez Osun tiszteletére, akinek ő az egyik papnője. Így adott mellénk egy helybeli idegenvezetőt, hogy először a híres erdei istenszobrokat nézzük meg.

A várostól mintegy öt mérföldre vannak azok az erdős ligetek, amelyek a Susan Wenger által megálmodott és létrehozott joruba istenvilág otthonai lettek. Noha majdnem az egész joruba mitikus pantheon megtalálható a szent ligetekben, mégis főképpen egy istennőnek állított emléket itt az osztrák szobrásznó. Ez az istennő Osun, a róla elne-

vezett folyó – az esős évszak előtt inkább patak – és az általa alapított város: oshogbó patrónusa.

E ligetek ősidők óta az istennő szent helyei voltak, azonban az ötvenes években, a hagyományok és a régi értékek felbomlása idején, a hatóságok fel akarták számolni, egyrészt építkezések, másrészt a mezőgazdaság céljára. Ekkor fogott össze a szobrásznő néhány hagyományt őrző oshogbóival a ligetek megmentéséért, és kezdték el építeni a szentélyeket és a szobrokat.²

Az Osun kultusz és általában a joruba vallás kialakulása még a „történelem előtti” időkre nyúlik vissza, szájhagyomány útján rögzült és terjedt, illetőleg versekben, drámákban, zenében és természetesen a szakrális művészetekben maradt fenn. A joruba istenhit neve: *orisá*, amely egyszerre jelent istent, isteneket és magát a joruba vallást. Ebből a szóból származik az *olorishá* szó, amely az *orisá* követőinek neve.³ Susan Wenger joruba neve, az *Adunni Olorishá* pedig azt jelenti, hogy „fogadott követő”.⁴

A mítoszok szerint a joruba pantheon egyik legfontosabb tagja, a tulajdonképpeni hadisten, vagyis Ogun anyja: Jemodzsá, minden vizek istennője. Öccse Dádá, a természet istene, két felesége pedig Oya és Osun, mindketten folyamistennők.⁵ Ugyanakkor Oshogbóban Ifá isten (a joruba orakulum) feleségeként tartják számon Osunt.⁶ De míg Ifében és Ileshában inkább az Oya kultusz terjedt el, addig Oshogbóban és az attól keletre eső területen Osun kultusza ismert. Oya és Osun, a vizek mellett a termékenység istennői is. Oya a jóindulatú, az anyákat segítő, gyermekeket védő. Osun szerepe nem ilyen egyértelmű. Ő ugyanis a női főmágus, okos, titokzatos, szeszélyes és bosszúálló. Ha megfelelő áldozatot mutatnak be neki, segíti a hozzáfordulókat, de kedvét állandóan keresni kell, rendszerint véráldozattal. Ez ma már természetesen állati áldozat: kecske, csirke vagy hal, de lehet növényi eredetű is. A néphit szerint, ha Osun megharagszik, hirtelen halált küld az emberekre. Ugyanakkor, ha kedvét elnyerik, egészséget, gazdagságot és hosszú életet biztosít a hozzá fordulóknak. Önkéntelenül az indiai Káli jut eszünkbe róla, de míg Káli színe a fekete, hiszen a neve is ezt jelenti, addig Osunt a vörös szimbolizálja, mint a vérnek, a tűznek, az erőszakos cselekedeteknek a színe.⁷

Osun kultikus erejét a vizekből és erdőkből gyűjti, a nigériai ligetekben megtalálható gyógynövényekből, sokszor mérges bogycsóból, kaktuszfajták nedvéből, titokzatos gumókból.⁸ Az Osun kultusz papjai a mai napig az iféi és oshogbói obák palotáiban céhekbe tömörülve élnek, és mágikus erejük miatt nagy tekintéllyel rendelkeznek. Természetesen ismerik ezeknek a növényeknek az előfordulási helyét, elkészítési módját és hatását. Tudásukat szigorúan titokban őrzik. E mágusok gyakorta a joruba földön még gyakran megtalálható titkos társaságok fejei. Osun papja felkutatja a növényeket, elkészíti, vagy erjeszti, de természetesen maga az istennő az, aki mágikus erejével – és

a hozzá intézett varázsige segítségével – ezeket az anyagokat a célnak megfelelő itallá varázsolja. Osunnak nemcsak a test, hanem a lélek és az értelem fölött is van hatalma. Bár elsősorban mint félelmetes istennőt tartják számon, van számos pozitív tulajdonsága is. Ő az ördögűző, a rossz szellemek fő ellensége. Mivel az ártó szellemek legfontosabb birodalma az erdő, Osunnak is ott kell lennie, hogy megvívjon velük, legyőzze őket.⁹

Évszázadok alatt kialakult az Osun ábrázolás hagyománya a szakrális szobrászatban. Ezeknek a szobroknak az egyik fő lelőhelye természetesen az istennő otthona: Oshogbó, bár például Beninben és Ifében is találhatunk Osun szobrokat.

Kellékei a fején vagy vállán ülő keselyű-szerű madár, amely védelmet nyújt, azaz éles csőrével, erős karmaival elhárítja a veszélyt az istennő felségterületéről. Fején és arcán kígyók és gyíkok tekerednek, szintén az erdő állatai, és ezek szimbolizálják az istennő varázserejét, félelmetes voltát.¹⁰ Osunnak kürtje is van: fából vagy elefántcsontból, ezt fújják meg az esős évszak elmúltával papjai és követői. Ezidőtájt, vagyis rendszerint novemberben rendezik meg az Osun fesztiválokat, és ezzel a kürttel jelzik a mindig jelenlévő ártó szellemeknek az ünnepség kezdetét és az istennő közeledtét.¹¹

Ezek a fesztiválok különösen Oshogbóban nagy jelentőségűek, az addigra megáradt Osun folyó és a környező dús, virágos ligetek jelzik az istennő megtermékenyítő erejét. A fesztiválok élén maszkok haladnak, a két vezető maszk a két legősibb Osun mágust: Uwent és Orát ábrázolja, akik Oba Eresonjen udvarában éltek Ifében, a 18. században.¹² Az Osun kürt mellett sokszor bronzból készült csengőt is alkalmaznak az Osun-hívók mind a fesztiválok alkalmával, mind egyéb szertartásokon.¹³

Másik fontos kellék, az úgynevezett Osun-bot vasból vagy bronzból, madarakkal, kígyókkal, mennykővel és kardokkal díszítve. Sokszor jelképes láng lövell ki ebből a botból, jelezve Osun tüzét, amellyel az erdőben világít, és elpusztítja vele az ártó szellemeket. Kaméleonok is díszíthetik ezt a botot, amelyek az istennő hordozó állatai és az éjszakai világ küldöncei; de ugyanakkor az átváltozás és átváltoztatás képességét is szimbolizálják.¹⁴

Osun tehát az az istennő, akinek Susan Wenger a fogadott papnője, és akinek tiszteletére benépesítette impozáns betonszobraival, több, mint 30 évi munkával az Oshogbó környéki ligeteket. A trópusi erdő a város mellett nem különösen sűrű, gyakran tisztások tarkítják a hatalmas fákat és a kusza, sokszor virágos aljnövényzetet. Ezeken a ligeteken, tisztásokon alakította ki a szobrásznő szoborcsoportjait és a négy, egymástól távol eső bejáratot. A bejáratok kerítések közepén helyezkednek el, hol nagy, ívelt kapuk, hol csak éppen embermagasságú, széles nyílások. A kerítések nem érnek össze, egy-egy bejáratnál 50–100 méterre nyúlnak mindkét irányba, majd a tisztások végén meg-

szűnnek, belevesznek az erdőbe. A kerítések, kapuk színe sárgás drapp, összhangban a sárgás-színű talajjal. Betonból készültek, akár csak a szobrok, helyenként különböző formákkal, rátétekkel díszítve, a főkapu melletti kerítés tetején például Osun egyik jelképe, egy hatalmas kígyó kúszik.

A főkapu és a kerítés az Oshogbótól nyugatra vezető autót mentén fekszik, idáig lehet járművel eljönni, innen azonban sétálva a legideálisabb bejárni a kb. tíz négyzetkilométeres területet, ekkora ez a szabadtéri múzeum.

A főkapun belépve nagykiterjedésű tisztáson tekinthető meg a három leghatalmasabb és méltán leghíresebb szobor. A liget közepén kiemelt helyen Ifá, a jorubák főorákuluma áll, aki a legfőbb isten fia; ő tanította meg papjait, a mindenkori jósokat kóladiókból jósolni.¹⁵ Felfelé emelt kezei szinte jóslásért folyamodnak az égiekhez, jelezve az isten funkcióját. A szobor előtt agyagköcsögökben a hívók áldozati gyümölcssei, virágai vannak. Ifától jobbra Osun található, aki itt Iyá Moópó, azaz az isteni Agyagedény Készítő formájában lett ábrázolva. Csápszzerű karjai szinte befognak mindent, gyökerekre, indára emlékeztető lábai egy végtelenből eredő és folytonosan növekvő folyóból nőttek ki. Felemelt fejjel, győzedelmesen áll, törzsénél szimbolikus madara helyezkedik el, széttárt szárnyakkal. Osun előtt is megtalálhatók az áldozati agyagedények.

Ennél is megdöbbentőbb az Ifától balra elterülő szobor – terjedelme miatt csak ezt a kifejezést lehet rá használni. Ez Szonponnó, a himlőisten szobra. Nigériában, mint más afrikai országokban is, a himlő még nem is olyan régen szomorú valóságnak számított. A joruba néphit egy szintén nagyhatalmú istennek, Szonponnónak tulajdonítja a betegség, azaz a rontás okozóját. Susan Wenger fantáziája hatalmas, félelmetes, modernségében is erőteljesen afrikai szoborcsoportot emelt Szonponnónak. A főalak maga az isten, aki a himlőben lepusztult hullák, csontvázak fölött áll, letiporva az általa megölt lényeket.

A három nagyalakú szobor Henry Moore szabadtéri plasztikáira emlékeztet, csak összetettebbek, fantasztikusabbak azoknál, ez valószínűleg abból adódik, hogy egy fantáziadús afrikai világot testesítenek meg.

A nagykiterjedésű ligettől a folyó felé haladva láthatjuk Osunt, a megtermékenyítőt, az anyák védelmezőjét. Kis körülkerített tisztáson áll a fák alatt, betonemelvényen. Karjaiban, vállán, lábainál gyerekek. Ezt a szobrot minden novemberben az istennő tiszteletére rendezett fesztiválon felkeresik az oshogbóiak, és a gyermekáldásra áhító fiatal nők színes pamutfonalakkal díszítik a szobrot. Az Osun folyó partján áll még az istennő szobra, amely egyébként vízmérőül is szolgál, novemberre általában az istennő kitárt két karjáig ér a folyó vize, ami áprilisban szinte elképzelhetetlen volna.

A folyó és egy másik kijárat közötti hosszúkás irtáson található három szentély. A szentélyek egyszerű nádfödeles, hepe-hupás teteje azért szükséges, hogy védje az itt elhelyezett, esetenként fából készített szobrokat az esős évszaktól. A faszobrokat nem Susan Wenger, hanem iskolájának más tagjai készítették, mint például Adébisi Akándzsi, Sáká, Rábiju Abesu és Lámidi Áriusá. Az első szentélyben Osun áll, sok kezében nyílveszőket tartva, azt szimbolizálva, hogy Oshogbót Timojin, az isteni vadász alapította. A szobor mellett és a háttérben különböző mitikus lények, patáslábú kentaurszerűek, kígyóvá változtatott virágok stb. Ezek mind betonból készültek, de a nádfedelet szépen faragott fapillérek tartják. A második szentélyben csak kisalakú betonszobrok és szintén beton elválasztó falak láthatók. Az előtérben és oldalt azonban faoszlopok és szobrok vannak: ismét egy Ifá szobor, ég felé emelt kézzel. Obatálá, a teremtés atyja, joruba főisten is itt áll több példányban, amíg csak oszlopa az ívelt nádtetőig nem ér, legmagasabbra az istenek között.

Obatálá mellett Sángó, a mennydörgés és vihar istene nyúlik oszlopszerűen a tetőig, oldalt Olorun, az élőlényekbe lelket lehelő isten kapott egy kisebb, de annál díszesebb oszlopot. Középen még egy dőlt oszlop van, ismét Osun ábrázolásával.

A harmadik szentély a legkisebb, főalakja egy hatalmas mitikus elefánt, a várost alapító ősi vadász: Timoyin által istenné avatott elefántbika jelképe ez, feje helyett orrszarvúra emlékeztető agyarakkal.¹⁶ Az agyarakat és a nádtetőt ismét faragott faoszlopok tartják. A kijárat közelében ritkul az erdő, itt alakított ki a szobrásznő követőivel együtt egy nagyobb tisztást. S itt már nem istenek és mitikus lények kaptak helyet, hanem az afrikai élet – emberi élet – egyik központi és fontos helyszíne: a piactér lett megörökítve. Embernagyságú kofák, zenészek, játszó gyerekek, állatok és egy „emberfeletti”, azaz a többieknél jóval magasabb *oba* – király –, foglalnak helyet ezen az elképzelt piactéren. Ez talán a legérdekesebb része Susan Wenger szent ligeteinek, hiszen itt múlt és jelen, istenek és emberek, mítosz és valóság olvadnak harmonikusan egybe.

Visszatértünk házába, ahol addigra az Osun szertartás befejeződött, és végre fogadott minket a szobrásznő. Szobái éppen olyan érdekesek, mint az erdei múzeum. Bútorok helyett mindenütt szobrok láthatók, fából készült régi szakrális figurák, különféle maszkok; a tanítványok által létrehozott istenek, mindez pedig különböző méretekben, de legtöbbször életnagyságban. A szobrásznő elmondta, hogy szobrait először erős acéllemezből formálja, majd speciális keverékű betonból önti a vázra a szobor testét, sokszor menet közben is változtatva a formán.

Beszélgetésünk során megjegyezte, hogy kedveli a magyarokat, hiszen – mint mosolyogva mondta, – ő még az Osztrák–Magyar Monarchiában született. Már bécsi és párizsi periódusában is vonzódott a valást ábrázoló művészethez. Szerinte az igazi művészet csak vallási le-

het, és mint ilyen szinte összekötő híd az istenek és az emberek között. Még Európában foglalkoztatta őt a gondolat, hogy monumentális keresztény tárgyú szobrokat emel, de ehelyett kisméretű műtermekben, galériákban kellett dolgoznia. Afrikában találta meg önmagát, és ugyanakkor szinte azonnal megtalálta a hangot és megértést a joruba lakossággal, a tradíciókkal, a hagyományos vallással. Viszont az új nigériai társadalom vezetőivel és a hatóságokkal sokszor voltak keserű vitái, főképpen a „szent ligetek” megvédésével kapcsolatban.

Munkájáról még elmondta, hogy mielőtt hozzáfog szobraihoz, sokáig, hetekig tartózkodik a ligetekben, vagy a folyó partján; meditál, keresi az összhangot a természet és a születendő mű között. A környező vegetációnak keretnek kell lennie a szentélyek, szobrok mellett. „Új szakrális művészetnek” nevezi azt a tevékenységet, amelyet itt, Oshogbóban tanítványaival együtt létrehozott, és amelyet folytatni kíván. További szentélyeket és szobrokat akar emelni a joruba istenek tiszteletére. Ez a művészet tulajdonképpen a régi, hagyományos joruba vallás életben tartása. Nem kevert folklór, mint például az afro-amerikai „vudu”, hiszen az orisá, amelyet szolgál, tiszta joruba elemekből áll. Nem új vallási szekta, egyes-egyedül a régi, évszázadokig élő hit tisztelete, ébren tartása az igen erőltetett tempóban változó afrikai világ elmentmondásai között.

Az oshogbói iskola tagjai, akik Susan Wenger munkatársai és munkájának követői: Adébisi Akándzsi, Lasisi Isolá, Buráimoh Gbadamosi, Odzsewálé és Lávani szobrászok, Sáká, Rábiju Abesu és Lámidi Áriusá faszobrászok, Fojeke viszont festő.

(kézirat, az írás 1985–1986 táján készült)

Jegyzetek

1. Chesi 1983, 16–18. old.
2. Uo. 18–20. old.
3. Uo. 81., 84. old.
4. Uo. 11. old.
5. Ben-Amos 1980, 45. old.
6. Chesi 1983, 74. old.
7. Ben-Amos 1980, 49., 51. old.
8. Uo. 51. old.
9. Uo. 52. old.
10. Uo. 37. old.
11. Uo. 51. old.
12. Uo. 93. old.
13. Uo. 51. old.
14. Uo. 53. old.
15. Chesi 1983, 74. old.
16. Uo. 127. old.

Bibliográfia

Chesi, Gert

1980 *Susanne Wenger. Ein Leben mit den Göttern*, Wörgl, Perlinger Verlag.

1983 *Susan Wenger, a Life with the Gods*, Wörgl, Perlinger Verlag.

Ben-Amos, Paula

1980 *The Art of Benin*, London, Thames and Hudson.